

Rekonstrukcija i reintegracija slikanog sloja na svodu lađe u crkvi Sv. Florijana u Varaždinu

Ivana Drmić

Odjel za zidno slikarstvo i mozaik
Hrvatski restauratorski zavod
Zagreb, Radićeva 26
idrmić@h-r-z.hr

Stručni rad
Predan 14. 9. 2013.
UDK 75.052.025.4:726.54(497.5 Varaždin)

SAŽETAK: U crkvi Sv. Florijana u Varaždinu, na zapadnom i srednjem traveju svoda lađe, nalazi se šest pravilno raspoređenih oslikanih medaljona. Na njima su od 2008. do 2011. godine izvedeni opsežni konzervatorsko-restauratorski radovi, a tijekom istraživanja ustanovljeno je da je ispod preslika 19. stoljeća očuvan stariji zidni oslik koji odgovara vremenu gradnje crkve, dovršene 1738. godine. Nakon potpunog uklanjanja preslika, u medaljonima su se pokazali prikazi sv. Florijana, Sv. Trojstva, sv. Lucije, sv. Apolonije, sv. Katarine Aleksandrijske i sv. Barbare, a njihov je autor prepoznat u varaždinskom slikaru, pozlataru i polikromatoru Blažu Gruberu (oko 1700. – Varaždin, 1753.). Tijekom radova posebna pozornost posvećena je reintegraciji i rekonstrukciji oštećenja u medaljonima, osobito velike lakune na prikazu sv. Florijana. Na toj lakuni rekonstrukcija je izvedena tehnikom suhog pastela čija je primjena u restauratorskim radovima na zidnim slikama zabilježena već potkraj 17. stoljeća.

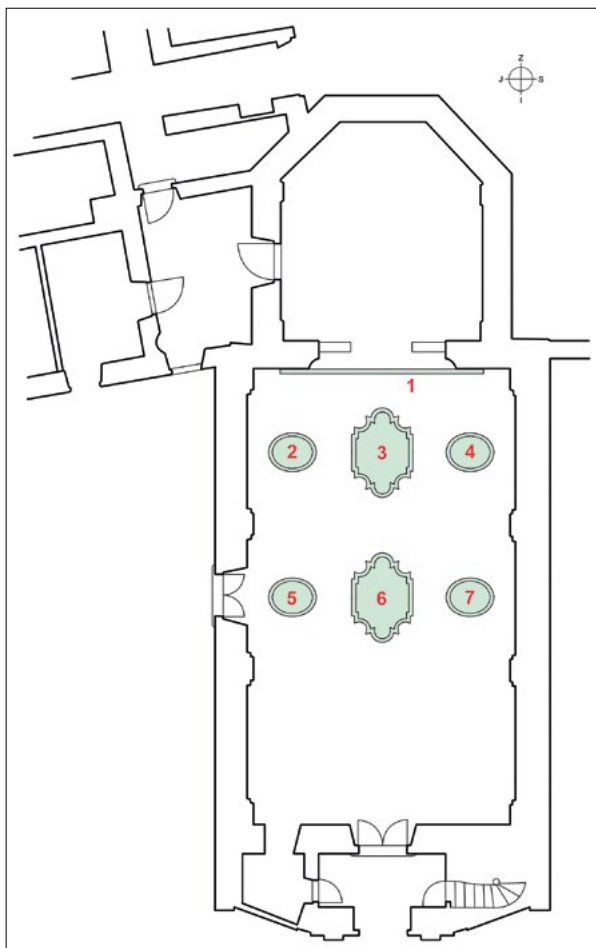
KLJUČNE RIJEČI: zidne slike, 18. stoljeće, Varaždin, crkva Sv. Florijana, Blaž Gruber, restauratorski radovi, rekonstrukcija slikanog sloja, reintegracija slikanog sloja, suhi pastel, gumiarabika

Crkva Sv. Florijana u Varaždinu sagrađena je 1738. godine, na mjestu stare drvene kapele koja je srušena 1733. godine. Godina 1738. smatra se i godinom završetka radova,¹ kako je navedeno u latinskom natpisu na trijumfalnom luku crkve: *U ČAST SV. FLORIJANU MUČENIKU OVA CRKVA JE PODIGNUTA GODINE GOSPODNE 1738.*²

Na svodu lađe nalazi se šest pravilno raspoređenih oslikanih medaljona (sl. 1) na kojima su djelatnici Odjela za zidno slikarstvo i mozaik Hrvatskog restauratorskog zavoda od 2008. do 2011. godine izvodili opsežne konzervatorsko-restauratorske radove. Prikazi svetaca otkriveni tijekom radova ispod višekratnih vapnenih premaza i oslika 19. stoljeća odgovaraju vremenu gradnje crkve, a njihov je autor prepoznat u varaždinskom slikaru, pozlataru i polikromatoru Blažu Gruberu (oko 1700. – Varaždin, 1753.).³

Konzervatorsko-restauratorska istraživanja na medaljonima

Početna konzervatorsko-restauratorska istraživanja izvedena su, međutim, više od desetljeća prije početka radova na zidnom osliku.⁴ Istražni radovi na svodnom osliku obuhvatili su 1997. godine izradu slikarskih sonda na tri medaljona smještena na zapadnom traveju svoda lađe, do trijumfalnog luka kojima se ispitalo postojanje starijih slikanih slojeva.⁵ (sl. 3) Središnji, ujedno i najveći medaljon zapadnog traveja, razvedenije je forme, dok su okolna dva manja, oblika elipse. U manjim ovalnim medaljonima u susvodnicama zatečeni su dekorativni motivi karakteristični za slikarstvo kasnog 19. stoljeća, dok je u središnjem, većem medaljonu zatečen prikaz simbola euharistije sa zvjezdasto raspoređenim stiliziranim zrakama svjetlosti.

1. Varaždin, crkva Sv. Florijana, 1738.; shematski prikaz tlocrta s označenim položajem slikanih scena i natpisa (crtež I. Drmić): 1. latinski natpis na trijumfalnom luku iz 1738. godine; 2. Sv. Lucija; 3. Sv. Trojstvo; 4. Sv. Apolonija; 5. Sv. Katarina Aleksandrijska; 6. Sv. Florijan; 7. Sv. Barbara
Varaždin, St. Florian's Church, 1738; schematic depiction of the ground plan with marked positions of the painted scenes and inscriptions (drawing by I. Drmić): 1. Latin inscription on the triumphal arch from 1738; 2. St. Lucy; 3. The Holy Trinity; 4. St. Apollonia; 5. St. Catherine of Alexandria; 6. St. Florian; 7. St. Barbara

Istražnim sondama ustanovljeno je postojanje starijeg, baroknog oslika sa svetačkim prizorima u medaljonima koji se dimenzijama i oblikom poklapaju s onima 19. stoljeća. Dodatno sondiranje izvedeno početkom restauratorskih radova 2008. godine potvrdilo je postojanje dobro očuvanog baroknog oslika i na tri medaljona središnjeg traveja, jednakih dimenzija i rasporeda kao i na zapadnom. Istraživanjem je ustanovljeno da ispod dekorativnog oslika iz 19. stoljeća koji je prekrivao cijeli svod postoje dva vapnena premaza i barokni figuralni oslik u svih šest medaljona. (sl. 2)

Konzervatorsko-restauratorski radovi na medaljonima

Temeljem rezultata istraživanja odlučeno je da će se prezentirati izvorni, barokni oslik, dok će se oslik iz 19. stoljeća detaljno dokumentirati.⁶ Radovi su počeli 2008.

2. Detalj tijekom uklanjanja preslika na medaljonu s prikazom sv. Lucije (fototeka HRZ-a, snimila I. Drmić)
A detail in the course of removing the overpaint on the medallion depicting St. Lucy (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. Drmić)

godine uklanjanjem naknadnih slojeva s baroknoga izvornog oslika.

UKLANJANJE PRESLIKA

Uklanjanje naknadnih slojeva izvodilo se uglavnom mehaničkim putem, medicinskim skalpelima. Slikani sloj iz 19. stoljeća te bijeli vapneni premazi koji su prekrivali izvorni oslik bili su prilično tvrdi i vrlo teško uklonjivi. Na samom početku rada bilo je nužno koristiti se otapalima radi oslabljivanja vrlo čvrstih i tvrdih premaza. Tako je na pojedinim dijelovima medaljona prije mehaničkog skidanja nanescena celulozna vatena pulpa natopljena otopinom limunske kiseline radi oslabljivanja vapnenog sloja.⁷ Stanjivanjem slojeva ublažena je i tvrdoća. S radom je nastavljeno isključivo mehaničkim alatima, kojima se lakše kontroliralo čišćenje. S obzirom na zrnatu strukturu barokne žbuke, vapneni prelić je iz takvih „jamica“ na površini bilo jednostavnije uklanjati mehaničkim alatima, čime je i smanjena opasnost od oštećivanja slikanoga sloja. Poseban problem bila su područja vrlo dobre adhezije prelića uz barokni oslik. Naime, mjestimično se, odvajanjem vapnenih tragova prelića, odvajao i barokni oslik u plohamo vrlo male površine. Zato oslik nije sasvim dočišćen od naknadnih slojeva. Zaključeno je da je oslik bolje ostaviti nedočišćenim nego nepovratno izgubiti dijelove izvornoga slikanog sloja. Time su barokne scene možda izgubile na intenzitetu obojenja, ali svakako nisu izgubile na čitljivosti i jasnoći.

OPIS BAROKNOG OSLIKA NAKON UKLANJANJA PRESLIKA

Tek nakon uklanjanja svih naknadnih bojenih slojeva s baroknog oslika bilo je moguće razaznati o kojim je

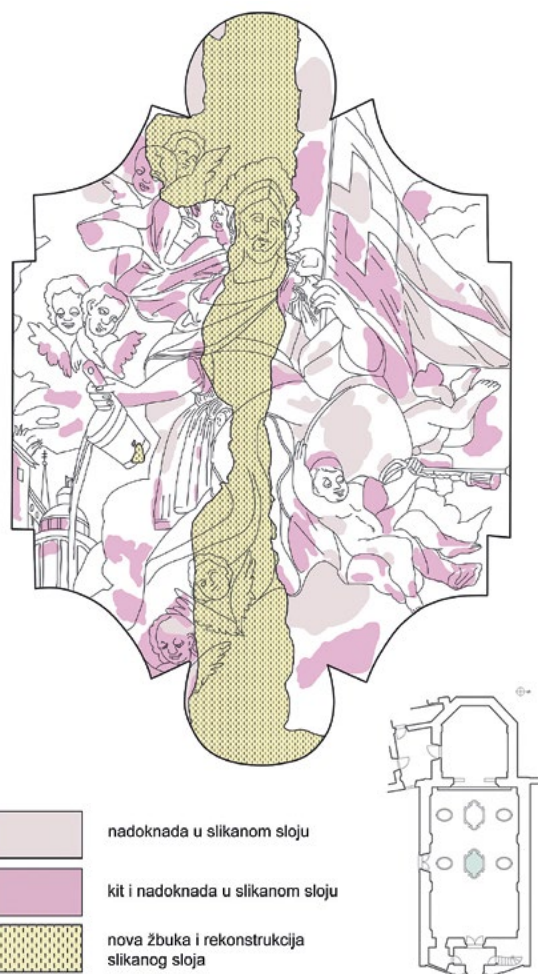

3. Zapadni travej lađe prije početka konzervatorsko-restauratorskih radova; sonde su izrađene tijekom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja 1997. godine (fototeka HRZ-a, snimila T. Kučinac)

The western bay of the nave, prior to the conservation treatment; the probes were made during the 1997 conservation investigations (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by T. Kučinac)

svecima riječ. (sl. 1) U središnjim, većim medaljonima tako su smješteni prikazi Sv. Trojstva⁸ i sv. Florijana⁹, dok su u manjima, ovalnim prikazi sv. Lucije¹⁰, sv. Apolonije¹¹, sv. Katarine Aleksandrijske¹² i sv. Barbare¹³. Slike su izvedene u *fresco* tehnici.¹⁴ Iako slike nisu signirane, sa sigurnošću je utvrđeno¹⁵ da su djelo varaždinskog slikara Blaža Gruber ili njegova slikarskog kruga. Stilska obilježja i karakteristično oblikovanje ovalnih lica likova krupnih očiju i širokih nosnica, analogni su signiranim Gruberovim djelima iz istoga razdoblja, kao što su zidne slike s prikazima Uznesenja Marijina na nebo, Sv. Ignacija od Loyole i Sv. Donata, na svodu sakristije crkve Sv. Marije u Varaždinu¹⁶ koje je slikar izveo 1727. godine¹⁷ te slike Sv. Filip i Sv. Franjo Ksaverski u kapeli Sv. Fabijana i Sebastijana u Varaždinu¹⁸ ili slika *Presveto Trojstvo* iz samostana Sv. Nikole u Čakovcu (oko 1748.). Blaž Gruber, slikar, polikromator i pozlatač naveden je kao jedan od majstora koji su oslikali i pozlatili crkveni drveni inventar kojim je crkva Sv. Florijana opremljena četrdesetih godina 18. stoljeća.¹⁹ Pretpostavlja se da je slikar u isto vrijeme bio angažiran i na oslikavanju svoda. Blaž Gruber, ili *Blasius Grueber*, u prvoj polovici 18. stoljeća živio je i djelovao na području Varaždina.²⁰ O njegovu slikarstvu Mirjana Repanić Braun kaže: „Kist varaždinskog slikara prepoznajemo u doradi pojedinosti, blago sjenjenim volumenima, linearnoj igri draperije, svijetloj i suzdržanoj paleti s naglascima prepoznatljivog crvenog cinobera.“²¹

U gornjem dijelu trijumfalnog luka sačuvan je i već spomenuti latinski natpis s godinom 1738., kada je završena gradnja crkve, koji kronološki i stratigrafski odgovara baroknim slikama, zbog čega se smatra da su nastali istovremeno.

4. Grafička dokumentacija izvedenih radova na medaljonu s prikazom sv. Florijana (izradila I. Drmić)

Graphic documentation of the treatments carried out on the medallion depicting St. Florian (made by I. Drmić)

5. Sv. Florijan tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova; uklanjanje stare žbukane zakrpe (fototeka HRZ-a, snimila I. Drmić)
St. Florian in the course of conservation; removing the old plaster patch (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. Drmić)

OŠTEĆENJA

Nakon čišćenja, mjestimično su zatečena mehanička oštećenja na osliku.

Površinom i intenzitetom najveće oštećenje nalazilo se uzduž središnjega dijela medaljona s prikazom sv. Florijana, gdje je slikani sloj zajedno s izvornim žbukanim slojevima potpuno otpao. Razmjer oštećenja otkriven je tek nakon uklanjanja naknadnih preslika. Otpali dio je tijekom prijašnjih intervencija na slikama bio zapunjen žbukanom zakrpom, koja je nanescena nekoliko milimetara iznad razine izvornoga oslika te tako „sakrila“ rubni dio oslika uz zakrpu. Zatečena zakrpa bila je u lošem stanju, razlomljena i mjestimično odvojena od ruba oštećenja zidne slike. Osim toga, zatečen je velik broj oštećenja malih površina na svim medaljonima, te na natpisu na trijumfalnom luku. Na dijelovima oslika s pastoznijim namazom boje, slikani sloj je mjestimično otpao. Zatečena su i dublja oštećenja manjih površina koja zadiru i u žbuku. Svi oslici prošarani su širim i užim pukotinama, od kojih su neke prethodno već bile zapunjene žbukom. Zatečene zapune su, kao i kod velike zakrpe na središnjem medaljonu, oslabjele te su na rubovima mjestimično odvojene od zidne slike.

NADOKNADA ŽBUKANOGL SLOJA

Razlomljena stara zakrpa na medaljonu s prikazom sv. Florijana nije uklonjena odjednom, nego u fazama. Nakon odvajanja manjeg dijela zakrpe, oštećeni rub oslika privremeno bi se opšio žbukom radi sprečavanja njegova odvajanja. (sl. 5) Nakon što je zakrpa potpuno uklonjena, otkriveno je da je slikani sloj s pripadajućom izvornom žbukom otpao u cijelosti, do zidane građe.

Stara žbukana zakrpa na medaljonu s prikazom sv. Florijana zamijenjena je novom žbukom u dva sloja. Omjer dviju žbuka je isti, a razlikuju se u granulaciji pijeska.²² U prvom sloju žbuke pijesak je krupnije granulacije,²³ a u završnom sitnije.²⁴ Žbuka prvoga sloja ojačana je umetanjem manjih komada opeke. Površina nove žbuke razinom je nanescena nekoliko milimetara niže od oslika. Vrlo tanke pukotine na medaljonima nisu zapunjavane jer, gledajući slike s prizemlja crkve, one ionako nisu uočljive.

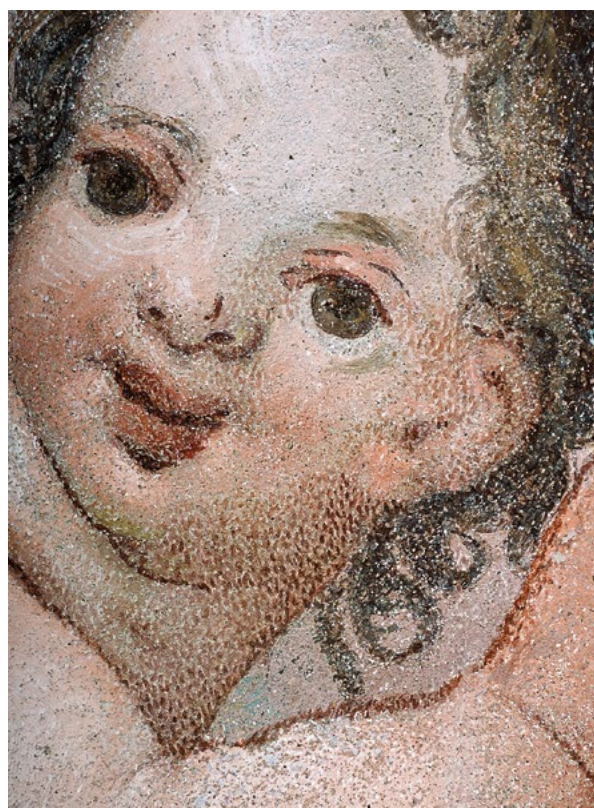
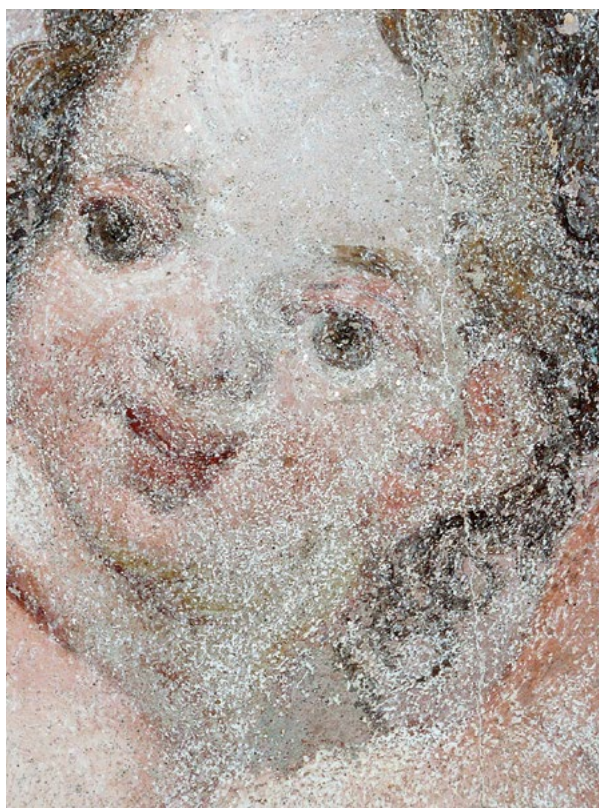
REINTEGRACIJA SLIKANOG SLOJA

Na sva oštećenja u sloju žbuke, osim najvećeg na sceni sa sv. Florijanom, kao podloga za reintegraciju slikanog sloja nanescen je tonirani kit.²⁵

Na svim oštećenjima slikanog sloja izvedena je reintegracija. (sl. 6) Ta faza radova izvedena je mješavinom pigmenta²⁶ u prahu i otopine gumiarabike.²⁷ Primijenjena je tehnika nizanja točaka promjera oko 1 do 2 milimetra kako bi se nadomjestili dijelovi izgubljenoga oslika. Vrlo često primjenjivana metoda *tratteggio*, odnosno metoda nizanja malih vertikalnih linija koje u konačnici vizualno nadomještaju nedostajući oslik, bila bi primjereniji odabir da se radi o ravnim zidnim ploham. Iako linije u *tratteggiu* dopuštaju i praćenje zakrivljenja u formi oslika, zaključeno je da bi takvim načinom reintegracije postigli suviše vibrantnu podlogu te da bi linije mjestimično mogle „nespretno“ pratiti zakrivljenja forme. Odluci ide u prilog i činjenica da je tu fazu radova izvodilo više restauratora, pa je tako moglo doći i do više različitih rješenja glede polaganja linija. Zaključeno je da je, s obzirom na okolnosti, točkanje metoda kojom će se postići zadovoljavajući rezultat uz najmanji rizik od mogućih prepravaka.

6. Blaž Gruber, *Sv. Barbara i Presveto Trojstvo*, oko 1738., crkva Sv. Florijana, nakon konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimio J. Kliska)
Blaž Gruber, St. Barbara and The Holy Trinity, after 1738, St. Florian's Church, after conservation (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska)

7. Detalj s prikazom Sv. Trojstva, prije i nakon reintegracije slikanog sloja (fototeka HRZ-a, snimila I. Drmić)
A detail with the depiction of the Holy Trinity, before and after the reintegration of the painted layer (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. Drmić)

8. Sv. Florijan u središnjem traveju, nakon nadoknade žbukanog sloja (fototeka HRZ-a, snimio J. Kliska)
St. Florian in the central bay, in the course of patching the plaster layer (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska)

Važno je napomenuti da podloga nije prezasićena nadoknadom, odnosno da točke nisu gusto raspoređene. Promatranjem konačnog rezultata te faze radova iz blizine, dobiva se dojam prozračnosti, čak i nedovršenosti. (sl. 7)

REKONSTRUKCIJA VELIKE LAKUNE SREDIŠNJEG MEDALJONA
 Na medaljonu s prikazom sv. Florijana otpao je veći dio slikane scene. Otkriveno oštećenje protezalo se uzduž središnjega dijela medaljona, pri čemu je izgubljen gotovo cijeli lik sv. Florijana, kao i likovi anđela koji ga uokviruju. (sl. 8)

Izvođenje rekonstrukcije slikanog sloja nije bilo u planu, nego je u posljednjoj fazi radova planirano naknadnu žbuku samo tonirati te je na taj način povezati s izvornim oslikom. Međutim, kako su radovi odmicali, a pogotovo nakon završetka reintegracije slikanog sloja na ostalim medaljonima, odlučeno je rekonstruirati nedostajući lik. Odluka o rekonstrukciji nedostajućeg dijela slikanog sloja na sceni s prikazom sv. Florijana donesena je usmenim dogovorom s ovlaštenim konzervatoricama Ivanom Peškan i Vesnom Pascuttini-Juraga iz Konzervatorskog odjela u Varaždinu i konzervatorima-restauratorima izvođačima tijekom posljednje faze konzervatorsko-restauratorskih

radova na osliku, 2011. godine. Razvedenost i bogatstvo forme u crtežima drugih medaljona činili su „prazninu“ na medaljonu s prikazom sv. Florijana još istaknutijom, što je pridonijelo donošenju odluke o pokušaju izvedbe rekonstrukcije lika sveca kojemu je crkva posvećena. Nedostatak arhivske građe i podataka vezanih uz uobičajeni prikaz ikonografije takvih scena u 18. stoljeću uvelike je otežao ovu fazu radova. Rekonstrukcija na zidu započeta je tek nakon dugotrajnog istraživanja, izrade nekoliko idealnih rekonstrukcija u digitalnom obliku i konzultiranja s povjesničarima umjetnosti, konzervatorima i kolegama konzervatorima-restauratorima.

Rekonstrukcija likova tako je temeljena na komparativnim studijama s drugim djelima Blaža Grubera i na ikonografiji scene s djela drugih autora. Za rekonstrukciju položaja svečeva tijela poslužila je barokna skulptura sv. Florijana iz niše pročelja crkve. Zrcalni prikaz frontalno fotografirane kamene skulpture je uz manje prilagodbe uspješno integriran u Gruberovu scenu. Florijanovo lice oslikavano je prema fizionomijama likova Blaža Grubera, poput oblikovanja lica Margarete Kortonske sa slike iz samostana Sv. Ivana Krstitelja u Varaždinu, koju je Blaž Gruber naslikao oko 1730. godine.²⁸

Slikar je svetoga Florijana prikazao kao rimskoga vojnika, ali čini se u slobodnijoj interpretaciji odjeće. Svečeva kaciga nije rekonstruirana temeljem podataka o izgledu odora rimske vojske, jer niti jedan pronađeni podatak nije bilo moguće povezati sa slikanom scenom, na kojoj su zatečeni tragovi svjedočili o raskošnoj perjanici na metalnoj kacigi. Rekonstrukcija kacige tako je izvedena slobodnijim likovnim rješenjem, u duhu zatečenoga oslika. Rekonstrukcija draperije oblikovana je na temelju draperija s drugih Gruberovih slika, a dva rekonstruirana kerubina zapravo su replicirani likovi s drugih scena na svodu.

Crtež rekonstrukcije namjerno je izveden magličasto, čineći ga manje ostrim od izvornoga. Konture nadomještenog crteža s podnožja crkve, odakle će gledatelji promatrati scene, djeluju jednako oštro kao i zidne slike unutar ostalih medaljona. Razlika u oštini je, naravno, jasno vidljiva tek izbliza. (sl. 9)

Prije rekonstrukcije slikanog sloja izveden je i osnovni crtež, gdje je vezivo pigmentima bilo vapneno mlijeko. Takav osnovni, točnije rečeno pomoći crtež, postavljen je s pomoću digitalno izrađene i ispisane idealne rekonstrukcije uvećane do veličine samog oslika. Pomoćnim crtežom postavljene su konture središnjeg lika i okolnih anđela da bi se olakšala izvedba rekonstrukcije i izbjegle pogreške s proporcijama likova. Rekonstrukcija nije izvedena tehnikom koja je primijenjena u reintegraciji slikanog sloja, za što postoje estetski i tehnološki razlozi. Izvedba rekonstrukcije načinom kojim je izvedena reintegracija vjerojatno ne bi dala zadovoljavajući krajnji rezultat, jer vizualni dojam rekonstrukcije ne bi bio jednak originalu.

Kad bi se upotrebljavala gumiarabika, rekonstrukciju bi, pretpostavlja se, bilo potrebno izvesti nizanem gušće postavljenih točaka jer ne postoji već zatečena slikana podloga kao na drugim scenama. Tako bi rekonstruirani dio prizora sa sv. Florijanom na kraju izgledao suviše plošno. Valja napomenuti da i blaga otopina gumiarabike sušenjem, nakon slojevitog nanošenja na podlogu, često rezultira vidljivim sjajem, a u ovom slučaju slojevitost bi bila nužna za postizanje potrebne pokrivnosti i intenziteta.

Naposljetku je rekonstrukcija izvedena tehnikom suhog pastela,²⁹ što je stvorilo odgovarajući optički dojam. Mrvljeni suhi pastel je na podlogu nanošen suhim mekim kistom. Štapići suhog pastela ribani su u prah te su širim potezima kistom nanošeni na pripremljenu podlogu. Zrnatost strukture podloge pridonijela je boljem prianjanju pastela pa je podnijela i više uzastopnih „namaza“. Takvom metodom gradnje crteža postignuta je plastičnost figura, što je odgovaralo značajkama Gruberova oblikovanja, a sloj pastela djeluje prozračno i usklađeno s tonovima okolnog oslika. (sl. 10)

Tehnika suhog pastela u reintegraciji slikanog sloja na zidnim oslicima

Suhi pastel nije uobičajena tehnika za reintegracije ili rekonstrukcije manjkajućeg slikanog sloja na zidnim slikama ili na umjetninama općenito. Ipak, njegove su značajke (poput jednostavnog nanošenja, dobre razmazivosti i postojanosti kao i zadovoljavajućeg optičkog dojma i reverzibilnosti) odavno poznate te je primjena pastela već zabilježena u konzervatorsko-restauratorskim intervencijama na zidnim slikama. Potkraj 17. stoljeća talijanski slikar i restaurator Carlo Maratta (Camerano, 1625. – Rim, 1713.)³⁰ na zahtjev pape Inocenta XI. preslikao je dio freske s prikazom Bogorodice (*Madonna che cuce*) Guida Renija u palači Quirinale u Rimu. Slikarov zadatak bio je prekriti Bogorodičin dekolte. Maratta je, da bi udovoljio Papinim čudorednim motivima a da ipak ne odstupi od etičkog pristupa u intervenciji takve vrste gdje je reverzibilnost korištene tehnike bila prioritet, odlučio sporni veo na Bogorodičnim prsima naslikati tehnikom pastela. Prema očuvanim dokumentima, rimski je slikar često u obnovama zidnih oslika u reintegraciji slikanog sloja primjenjivao tehniku pastela,³¹ svjestan da njegova intervencija nije i posljednja. Gian Pietro Bellori opisuje primjerice Carla Marattu kao iznimno obzirnog restauratora koji nije olako pristupao restauriranju, te ističe kako je iskazivao veliko poštovanje prema invencijama znamenitih majstora na čijim je djelima radio.³²

Pastel nije često korištena tehnika u restauratorskim radovima na zidnim slikama ili se barem nije često spominjala u zapisima i arhivskoj građi u Hrvatskoj. U novije vrijeme korišten je na Odjelu za zidno slikarstvo i mozaik Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu u reintegraciji slikanog sloja na zidnim slikama u svetištu crkve Sv.

9. Detalj sv. Florijana nakon dovršene rekonstrukcije manjkajućih dijelova (fototeka HRZ-a, snimila I. Drmić)

A detail of St. Florian after the reintegration of the painted layer (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. Drmić)

Jeronima u Štrigovi³³ te na zidnim slikama u kapeli Sv. Franje Ksaverskog dvorca Oršić u Gornjoj Stubici.

Kao tehnika rekonstrukcije i reintegracije slikanog sloja, ipak se relativno rijetko koristi te je Marattina česta uporaba pastela u reintegraciji oštećenja kao i etički pristup u korištenju reverzibilnih materijala vrlo zanimljiv primjer, imamo li na umu intervencije izvedene desetljećima poslije.³⁴ U vrijeme nakon Marattijeva djelovanja, mnogi su zidni oslici u velikoj mjeri izmijenjeni i vizualno prilagođeni onodobnom likovnom ukusu, često nereverzibilnim materijalima.

Jedna od najvažnijih prednosti pastela pred mnogim tehnikama jest potpuna reverzibilnost, uvjet koji vjerojatno među prvima pokušavamo zadovoljiti pri odabiru materijala koji se upotrebljavaju u restauriranju. Naneseni pastel je sa zidne podloge vrlo lako ukloniti jednostavnom suhom spužvom. Lako se nanosi, ne zahtijeva sušenje pa ne postoji opasnost od postupne promjene boje, što se sušenjem zna javljati kod nekih tehnika. Uljana boja, primjerice, nakon određenog vremenskog odmaka tamni, što može promijeniti cjelokupni dojam povijesnog oslika.

Pastel je tehnika mnogih dobrih karakteristika, ali uz poštivanje određenih uvjeta. Zbog lake uklonjivosti nije ga primjereno koristiti u nižim zonama zida, u prostorima s posjetiteljima, jer postoji veća mogućnost slučajnog brisanja. Kako pastel sadrži gumiarabiku koja je vodotopiva,

10. Sv. Florijan nakon konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimio J. Kliska)
St. Florian after conservation (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska)

nije ga uputno upotrebljavati ni na vlažnim zidovima. Svod crkve Sv. Florijana u dobrom je stanju, nije vlažan, a vjerojatnost za prokišnjavanje krovšta i vlaženja zidnog oslika je vrlo mala. Stoga pastel, kada uvjeti to dopuštaju, možemo uzeti u obzir kao ravnopravnu tehniku u rekonstrukciji i reintegraciji slikanog sloja na zidnim slikama.

Uporaba pastela je još prije više od tristo godina davala rezultate koji bi i prema današnjim parametrima zadovoljili stroge konzervatorsko-restauratorske standarde. Jednostavna primjena i optički sličan dojam *fresco* osliku, mogla bi u mnogim slučajevima zahtjevnih rekonstrukcija zidnih slika dati prednost upravo toj tehnici. ■

Bilješke

- 1 EDITA USENIK, Zidna dekoracija, u: *Varaždin, kapela sv. Florijana, Konzervatorsko-restauratorski elaborat istraživanja i prijedlog obnove*, arhiv HRZ-a, Zagreb, 1998., 22.
- 2 *IN HONOREM SANCTI FLORIANI ET MARTIRIS HAEC AECCLIESIA AEDIFICATA EST ANNO DNI 1738.*
- 3 MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, Prilog opusu varaždinskog slikara Blasiusa Grubera, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 22 (1998.), 97.
- 4 *Varaždin, kapela sv. Florijana. Konzervatorsko-restauratorski elaborat istraživanja i prijedlog obnove*, arhiv HRZ-a, Zagreb 1998.
- 5 EDITA USENIK 1998., (bilj. 1), 22.
- 6 IVANA DRMIĆ, Grafička dokumentacija, u: *Varaždin, crkva sv. Florijana, Izvještaj o rezultatima konzervatorsko-restauratorskih radova na medaljonima zapadnog traveja lađe u crkvi sv. Florijana u Varaždinu*, arhiv HRZ-a, Zagreb, 2008., 33-42.
- 7 Korištena je 5%-tna ili 10%-tna limunska kiselina, pH6.
- 8 *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb, 1990., 571-572.
- 9 *Leksikon*, 1990. (bilj. 8), 230.
- 10 *Leksikon*, 1990. (bilj. 8), 386.
- 11 *Leksikon*, 1990. (bilj. 8), 127.
- 12 *Leksikon*, 1990. (bilj. 8), 324-325.
- 13 *Leksikon*, 1990. (bilj. 8), 138.
- 14 EDITA USENIK 1998. (bilj. 1), 22.
- 15 Slikane scene autoru Blažu Gruberu pripisuju i konzervatorice Ivana Peškan i Vesna Pascuttini-Juraga iz Konzervatorskog odjela u Varaždinu.
- 16 IVY LENTIĆ KUGLI, Blasius Gruber pictor varasdiensis, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 1-2 (1970.), 13-20.
- 17 IVY LENTIĆ KUGLI 1970. (bilj. 16), 14.
- 18 MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, Barokno slikarstvo, u: *Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb, 2004., 94-105.
- 19 IVY LENTIĆ KUGLI, 1970. (bilj. 16), 18.
- 20 IVY LENTIĆ KUGLI 1970. (bilj. 16), 13.
- 21 MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, 1998. (bilj. 3), 103.
- 22 Gašeno vapno i kvarcni pijesak Jerovec omjera 1:4.
- 23 Granulat do 4 mm.
- 24 Granulat do 2 mm.
- 25 10 dijelova gašenog vapna, 10 dijelova kvarcnog pijeska Jerovec granulata do 1 mm, 10 dijelova industrijske smjese za injektiranje u prahu PLM-AL (Vicenza CTS), 1 dio Kremer Pigmente GmbH & Co. KG.
- 26 Kremer Pigmente GmbH & Co. KG.
- 27 3-5%-tna otopina
- 28 Usp: MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, 2004., (bilj. 18), 97.
- 29 *Schmincke pastel*, de; *Raphael pastelle*, fr
- 30 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/363936/Carlo-Maratta> (9. siječnja 2014.)
- 31 ALESSANDRO CONTI, *Storia del restauro e della conservazione delle opere d'arte*, Milano 2002. (izdanje 2005.), 107-108, 340, bilj. 27.
- 32 CATHLEEN HOENIGER, *The afterlife of Raphael's paintings*, Cambridge, 2011., 86-87.
- 33 IVAN SRŠA, Pregled konzervatorsko-restauratorskih radova na zidnim slikama od godine 2008. do godine 2011., u: *Štrigova, Crkva sv. Jeronima, Izvještaj o konzervatorsko-restauratorskim radovima u svetištu crkve od 2008. do 2011.*, arhiv HRZ-a, Zagreb, 2012., 11-50.
- 34 ALESSANDRO CONTI, 2002. (izdanje 2005.), (bilj. 31), 108.

Summary

Ivana Drmić

RECONSTRUCTION AND REINTEGRATION OF THE PAINTED LAYER ON THE NAVE VAULT OF ST. FLORIAN'S CHURCH IN VARAŽDIN

St. Florian's Church in Varaždin was built in 1738, at the site of an old wooden chapel which had been brought down in 1733. The former year is considered the year the building's construction was completed, as indicated by an inscription on the triumphal arch: "*IN HONOREM SANCTI FLORIANI ET MARTIRIS HAEC AECCLESIA AEDIFICATA EST ANNO DNI 1738*".

On the western and the central bay of the nave vault of St. Florian's Church there are six evenly spaced painted medallions. From 2008 to 2011 they were subjected to comprehensive conservation efforts, as already in the course of the investigations carried out in 1997 it was established, that underneath the 19th-century overpaint an older layer of wall painting has been preserved, dating from the 18th century and matching the time of the church's construction. Once the overpaint, had been completely

removed, the depictions of St. Florian, the Holy Trinity, St. Lucy, St. Apollonia, St. Catherine of Alexandria and St. Barbara were revealed in the medallions. Their author was recognized to be the Varaždin painter, gilder and polychromatist Blaž Gruber (around 1700 – Varaždin, 1753). In the course of conservation, special attention was paid to reintegrating and reconstructing the damages to the medallions, in particular the large lacunae in the depiction of St. Florian, where reconstruction was done in the dry-pastel technique. That way the rich Baroque wall paintings have been presented, making the church, together with its furnishing, a stylistic ensemble.

KEYWORDS: *wall paintings, 18th century, Varaždin, St. Florian's Church, Blaž Gruber, conservation work, reconstruction of the painted layer, dry pastel, gum arabica*